

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJS

15

Jan Sawicki

Mykolas Rōmeris ir buvusios

*Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
žemių tautinės problemos*

1999

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

15

Jan Sawicki

*Mykolas Römeris ir buvusios
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
žemių tautinės problemos*

VILNIUS

EUGRIMAS
LEIDYKLA

1999

UDK 947.45
Li-191

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

Iš lenkų kalbos vertė
Irena Tumelytė

Redakcinė kolegija dėkoja
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui
bei Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-752-52-3

© *Jan Sawicki*, 1998
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1999
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999
© Vertimas į lietuvių kalbą – *Irena Tumelytė*, 1999
© Eugrimas, 1999

TURINYS

Pratarmė	7
Įvadas	9
I. MYKOLO RÖMERIO GYVENIMO KELIAS	15
1. Vaikystė ir jaunystė	15
2. „Krajovců“ Vilniuje	23
3. Karų ir revoliucijų sūkuryje	35
4. Lietuvos valstybės tarnyboje	51
II. MYKOLAS RÖMERIS IR BUVUSIOS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS ŽEMIŲ TAUTINĖS PROBLEMOS	76
1. XIX a.–XX a. pradžios lenkų politinės minties atstovų požiūris į istorinės Lietuvos žemių tautines problemas	76
2. Mykolas Römeris ir Abiejų Tautų Respublikos paveldas	80
3. Apie buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių nevienalytiškumą	88
4. Lietuva karo meto Mykolo Römerio koncepcijose	110
III. TAUTINĖS PROBLEMOS TARPUKARIO EUROPOJE IR LIETUVOS TAUTINĖJE VALSTYBĖJE	135
1. Tautinis klausimas Europoje po 1918 metų	135
2. Tarpukario laikotarpio Lietuvos Respublikos tautinės problemos	142
IV. NUO LIETUVIŲ IR LENKŲ TAUTINĖS SAVIMONĖS „DVLAIPSNIŠKUMO“ IKI „DVLILYPUMO“. MYKOLO RÖMERIO TAUTINĖS SAVIMONĖS POKYČIAI	161
Pabaigos žodis	174
Trumpinimų sąrašas	177
Streszczenie	178
Asmenvardžių rodyklė	184
Vietovardžių rodyklė	189

2. „Krajovců“ Vilniuje

1905 metų vasarą M.Römeris grįžo į revoliucijos sūkurinį įtrauktą Kau-no kraštą. Šis Rusijos imperializmo priešas, ryžtingas separatistas ir de-mokratas, pasisakantis už liaudies išsivadavimą, tapo naujo judėjimo en-tuziastu. „Visa širdimi, visais savo idealais linkau į revoliuciją“⁴³, – prisiminė po daugelio metų. Bet, nors ir turėjo ryšių su vietiniais judėjimo va-dais, aktyviau nedalyvavo šiuose įvykiuose⁴⁴. Tam turėjo įtakos nepakan-kamas lietuvių kalbos mokėjimas ir priešiška revoliucijai tėvų namų bei bajorų aplinkos atmosfera⁴⁵. Per revoliuciją išryškėjo lietuvių tautinis pa-kilimas. Laiške Stanisławui Gierszyńskiui M.Römeris rašė: „Pirmą kartą aiškiai suvokiau, kad tai grynai lietuvių kraštas, o vietos gyventojai yra lietuviai [...]. Lietuva jau nebėra tik vizija arba istorinė sąvoka, bet turi dvasią ir kūną“⁴⁶. Jis nutarė kreiptis į Lietuvos lenkus, kad juos įtikintų dėl „bendro šalies patriotizmo, neatsisakant kultūrinio ir tautinio atskirumo“. Persikėlė į Vilnių ir norėdamas sukurti „pažangų lenkų laikraštį“ kreipėsi į Vilniaus demokratus⁴⁷, kurie 1904–1905 metais susibūrė siekdami Lietu-vos autonomijos ir šiuo klausimu laukdami kitų tautybių, gyvenančių bu-vusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse, pritarimo⁴⁸. Lenkų, lietuvių, baltarusių ir žydų inteligentų pasitarimuose iškelta Lietuvos au-tonomijos idėja. Daugiausiai ginčytasi dėl autonomijos teritorijos. Lenkai, baltarusiai ir žydai pasisakė už autonomiją istorinės Lietuvos ribose, o lie-tuviai norėjo etninės Lietuvos su vadinamaisiais „pakraščiais“, kitaip ta-riant, su Vilniaus ir Gardino gubernijomis. Dėl šių prieštaravimų 1905 me-tų gegužės mėnesį sustojo Vilniaus „autonomininkų klubo“ veikla ir

⁴³ M.Römer, *Wspomnienia*, p. 27.

⁴⁴ Ten pat, p. 54. Bagdonišio apylinkėse, be kitų, veikė ir Jonas Zakarevičius. Po jo mirties M.Römeris laikraštyje *Gazeta Wileńska* paskelbė atsiminimus apie jį (1906 05 18/31, nr. 50).

⁴⁵ M.Römer, *Wspomnienia*, p. 54; 1905 07 30 M.Römerio laiškas St.Gierszyńskiui, PLB.

⁴⁶ 1905 07 09 M.Römerio laiškas St.Gierszyńskiui, PLB.

⁴⁷ R.Jurkowski, „‘Gazeta Wileńska’ i ‘Głos Kijowski’ (Z dziejów polskiej prasy radykalno-liberalnej na Litwie i Ukrainie w 1906)“, *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, t. 26, 1987, sąs. 4, p. 59.

⁴⁸ J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań, 1983, p. 50; J.Jurkiewicz, „Demokraci wileńscy w latach 1905–1914“, *Acta Baltico-Slavica*, t. 15, 1983, p. 162.

nutrūko lenkų bei lietuvių ryšiai⁴⁹. Pažangiųjų Vilniaus lenkų inteligentų pastangos politiškai susiorganizuoti ilgalaikių rezultatų nedavė⁵⁰.

1906 m. pradžioje pradėtas leisti M.Römerio įkurtas ir jo redaguotas laikraštis *Gazeta Wileńska (Vilniaus laikraštis)* neilgam laikui sutelkė demokratų ir tapo jų pasisakymų tribūna⁵¹. Laikraštyje bendradarbiavo Ludwikas Abramowiczius, Wacławas Makowski, Franciszekas Olechnowiczius, Adolfas Narkiewiczius, Adamas Giedwiłła, Władysławas Umiński⁵². Norą bendradarbiauti pareiškė ir lietuvių tautinio judėjimo atstovai Mykolas Biržiška, Jurgis Šaulys ir Povilas Višinskis⁵³. Bet tikrai bendradarbiavo vienas M.Biržiška, redagavęs atskirą lietuvišką laikraščio skyrių⁵⁴. Stiprėjant lenkų ir lietuvių konfliktui *Gazeta Wileńska* susilaikė nuo kraštutinių vertinimų, užėmė vidurio poziciją ir stengėsi jungti lenkų ir lietuvių nuostatas⁵⁵. Laikraštis tapo ne tik lenkų demokratinio judėjimo centru, bet ir vieta, kur galėjo užsimegzti tiesioginis ryšys su lietuvių tautinio judėjimo veikėjais⁵⁶.

⁴⁹ R.Miknys, „Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 3, Vilnius, 1991, p. 193.

⁵⁰ J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 51; J.Jurkiewicz, „Demokracy wileńscy“, p. 162.

⁵¹ Laikraščio *Gazeta Wileńska* leidėjas buvo M.Römeris, redaktorius Zenonas Pietkiewiczius, redakcinę kolegiją sudarė M.Römeris, Bronisławas Krzyżanowski ir Janas Klottas, M.Römer, *Dziennik*, t. 3, p. 165.

⁵² Ten pat, t. 28, p. 387; ten pat, t. 37, p. 74; ten pat, t. 38, p. 745.

⁵³ GW, 1906 02 15/28, nr. 1. *Vilniaus žinios* (1905, nr. 279) paskelbė, kad J.Jablonskis ir P.Višinskis bendradarbiauja su *Gazeta*, bet greit paneigė šią informaciją (*Vilniaus žinios*, nr. 281).

⁵⁴ T.Zienkiewicz, „Informacje o litewskim życiu kulturalnym w ‘Gazecie Wileńskiej’ (1906 r.)“, *Studia i Materiały Wyższej Szkoły Pedagogicznej* (toliau – WSP), Olsztyn, 1991, nr. 29, p. 117–127; J.Jurkiewicz, „Opinia polskiej prasy w Wilnie o narodowym ruchu litewskim w latach 1905–1914“, *Acta Baltico-Slavica*, t. 18, 1987, p. 215–216. Po daugelio metų prisimindamas bendradarbiavimą su *Gazeta Wileńska* M.Biržiška rašė: „Nei Römeris, nei kitas kas nekludė man ką ir kaip rašyti; turėjau čia visišką laisvę. Iš viso leidėjas ir redaktorius visiems redakcijos bendradarbiams davė laisvės rašyti, sakyčiau – net per daug laisvės, dėl ko ir laikraštis gavo nukentėti“, M.Biržiška, „Prof. Mykolas Römeris“, in *Tremties metai. Lietuvos rašytojų metraštis*, Tübingenas, 1947, p. 539.

⁵⁵ H.Wisner, *Litwa i Litwini*, Olsztyn, 1991, p. 124.

⁵⁶ Apie pokalbius su lietuviais P.Višinskiu, A.Smetona, J.Jablonskiu M.Römeris prisimena *Autobiografijoje* (p.1) ir *Dienoraštyje* (t. 33, p. 427). Apie lenkų ir lietuvių ryšius 1904–1905 m. žr. R.Miknys, „Vilniaus autonomistai“, p. 173–198.

Dėl dienraštyje skelbiamų vis radikalėjančių socialistinių laisvės šūkių iš jo pasitraukė vienas gambiausių žurnalistų Ludwikas Abramowiczus⁵⁷. Šiems šūkiams negalėjo pritarti ne tik konservatyvieji sluoksniai, bet ir Vilniaus lenkų inteligentų dauguma, kuriai buvo skirtas šis laikraštis⁵⁸. Jo idėjos plačiau nepaplito ir liaudyje⁵⁹. *Gazeta Wileńska*, kaip ir visa Vilniaus demokratų akcija, žlugo dėl idėjų nepopuliarumo, finansinių ir organizacinių sunkumų, konservatyviųjų sluoksnių trukdymų ir netekus vilties sulaukti demokratinų permainų pačioje Rusijoje⁶⁰.

Nors laikraštis *Gazeta Wileńska* nuo 1906 metų liepos mėnesio nustotas leisti, bet M.Römeriui, kaip redaktoriui, atsakingam už Norberto Barlickio straipsnio „Ogniste półkule“ („Liepsnojantis pusrutulius“) išspausdinimą, iškelta byla, apkaltinus raginimu nuversti caro valdžią⁶¹. Jam teko išvykti iš Vilniaus. Iš pradžių gyveno Bagdoniškyje, vėliau persikėlė į Eugeniuszui Romeriui priklausančią Pagryžuvį. Neturėdamas paso, negalėjo legaliai išvykti iš Rusijos, todėl Adolfo Grajewskio iš Kvėdarnos apylinkių ir Bucewiczių šeimos iš Judrėnų padedamas, nelegaliai perėjęs

⁵⁷ Apie L.Abramowicziaus pasitraukimą žr. *Lietuvių enciklopedija*, t. 1, Boston, 1953, p. 20; M.Mołodcówna, „Abramowicz Ludwik“, *Słownik pracowników książki polskiej*, t. 1, Warszawa–Lódź, 1972, p. 1.

⁵⁸ *Gazeta Wileńska* dažnai laikyta Lenkijos socialistų partijos laikraščiu, žr. 1906 06 18 St.Laskowicziaus laišką A.Karpowiczui, LMAB F7–1710. Hipolito Korwin–Milewskio nuomone, tai buvo „raudonas laikraštukas“, H.Korwin–Milewski, *Siedemdziesiąt lat wspomnień*, Warszawa, 1993, p. 151. Tai, kad M.Römeris dalyvavo kuriant Lietuvos socialistų ideologiją, nurodė ir Władysławas Wielhorskis veikalė *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów*, Londyn, 1947, p. 241. Pats M.Römeris po daugelio metų rašė, kad tuomet buvo nusiteikęs prieš Lenkijos socialistų partiją, o ypač prieš jos kovines 1905 m. grupes, M.Römer, *Dziennik*, t. 11, p. 43.

⁵⁹ Laikraščio *Gazeta Wileńska* populiarumas mažėjo dėl publikacijų antiklerikaline tematika. Ypač neigiamai vertintas Jerzjo Szumo (Jankowskio) straipsnis „Boże Ciało“ („Dievo Kūnas“), GW, 1906 06 03/16, nr. 62; R.Jurkowski, „Gazeta Wileńska‘ i ‘Głos Kijowski‘“, p. 78–79; M.Biržiška, „Prof. M.Römeris“, p. 540.

⁶⁰ J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 54–55; J.Jurkiewicz, „Demokracy wileńscy“, p. 165; R.Jurkowski, „Gazeta Wileńska‘ i ‘Głos Kijowski‘“, p. 63.

⁶¹ M.Römer, *Autożyciorys*, p. 1; M.Römer, *Autobiografia*, p. 7; M.Römer, *Dziennik*, t. 4, p. 129. N.Barlickio straipsnį M.Römeris laikė „aiškiams socialistiniui“, ten pat, t. 3, p. 375; Prokuroru Vilenskoj Sudebnaj Palaty ot prokurora Vilenskogo Okružnogo Suda predstavlenije ot 03 08 1906, LVIA, f. 446, ap. 1, b. 905, p. 1.

Rusijos ir Prūsijos sieną⁶², nukeliavo į Krokuvą ir taip išvengė jam gresiančios tremties.

Krokuvoje M.Römeris susitiko su seniai ten gyvenančiu lietuvių literatu Juozapu Albinu Herbačiausku, kurio bibliotekoje buvo visų lietuviškų laikraščių, pradedant *Aušra*, komplektai. M.Römeris juos atidžiai studijavo, norėdamas pagilinti žinias apie lietuvių tautinį judėjimą ir kartu geriau išmokti lietuvių kalbą⁶³. Taip kilo mintis apibendrinti šią medžiagą, o konkrečiai imtis tokio darbo turbūt paskatino pasirodžiusi Leono Wasilewskio knyga *Litwa i jej ludy (Lietuva ir jos tautos)*⁶⁴. M.Römeris ją taip įvertino: „Nepažįstant krašto, nežinant įvykių, nemokant kalbos, vietoj faktų remiantis klaidomis, kažkokia atsitiktine ir netikslia informacija, rašoma „studija“ apie Lietuvą“⁶⁵.

1907 metų vasarą, gyvendamas Kšešoviciuose prie Krokuvos, pradėjo rašyti išsamų veikalą *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego (Lietuva. Lietuvių tautinio atgimimo studija)* (Lwów, 1908), kuris tebėra viena reikšmingiausių Lietuvos istoriografijos pozicijų⁶⁶. Iš J.A.Herbačiausko komplektų surinktą informaciją papildė Juozo Gabrio–Paršaičio duota ir Mortos Zauniūtės iš Tilžės atsiųsta medžiaga⁶⁷. 1934 metais M.Römeris rašė: „Tuometinė mano *Litwa* buvo logiška visos mano tolesnės veiklos pradžia – ji man davė vardą, ji apibrėžė mano pozicijas bei padarė kur kas didesnę įtaką mano ateičiai negu ankstesnė daug sudėtingesnė *Gazeta Wileńska*⁶⁸.

Pralaimėjus revoliucijai netekęs vilčių išvengti kaltinimų, bet nenorėdamas amžinai likti emigrantu, M.Römeris grįžo į Lietuvą. Už užstatą likęs laisvėje⁶⁹, visus 1908 metus laukė teismo Bagdoniškyje. 1909 metų sau-

⁶² Bucewicziai pervežė M.Römerį paslėptą karietoje, M.Römer, *Dziennik*, t. 30, p. 147; 1906 09 12 M.Römerio laiškas M.Gierszyńskai, PLB, Arch. M.K.Gierszyńskiej, nr. 2681, p. 57–58; „Mykolo Römerio autobiografija“, įvado aut. M.Maksimaitis, *Lietuvos mokslas*, t. 2, sąs. 4 (5), 1994, p. 126; 1906 09 30/10 13 M.Römerio laiškas T.Vrublevskiiui, LMAB F7–1322a, p. 14.

⁶³ M.Römer, *Autobiografija*, p. 7–8; „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 127–128.

⁶⁴ L.Wasilewski, *Litwa i jej ludy*, Warszawa, 1907.

⁶⁵ M.Römer, „Z powodu jednej książki“, *Prawda*, 1907 10 12, nr. 41, p. 482–483.

⁶⁶ „Henryk Łowmiański jako badacz dziejów Litwy historycznej“, in J.Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań, 1988, p. 424.

⁶⁷ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 129; M.Römer, *Dziennik*, t. 3, p. 262.

⁶⁸ M.Römer, *Dziennik*, t. 35, p. 464.

⁶⁹ M.Römer, *Autobiografija*, p. 8; 1908 02 12 M.Römerio laiškas Wilhelmui Feldmanui, ZNO, nr. 12283, p. 457–459.

sio mėnesį po palankaus teismo sprendimo M.Römeris apsigyveno Vilniuje⁷⁰. Įstojo į Vilniaus advokatūrą kaip prisiekusio advokato Tado Vrublevskio (Tadeusz Wróblewski) padėjėjas, bet iš tikrųjų iki 1910 metų bendradarbiavo su Bronisławu Krzyżanowskiu. 1909 metų spalio mėnesį vedė giminaitę Reginą Römerytę, bet jų santuoka neilgai truko⁷¹.

Būdamas finansiškai beveik nepriklausomas, M.Römeris galėjo ištraukti į visuomeninę veiklą. Nors pažangioji inteligentija po revoliucijos vis labiau skaldėsi, laikraščio *Gazeta Wileńska* tradicijos tebebuvo gyvos. Po 1909 metų Vilniaus demokratų ir socialistų centru tapo T.Vrublevskio „raudonieji ketvirtadieniai“, savotiškas diskusijų klubas. Juose lankydavosi lenkų, lietuvių, baltarusių, žydų ir net rusų atstovai. M.Römeris greitai tapo nuolatinio „ketvirtadienių“ dalyviu⁷².

1910 metų rudenį pradėjo veikti dar vienas diskusijų centras – Banko klubas. Ten susitelkė pirmiausia „endekai arba visokio plauko jiems prijačiantys asmenys, drungni pažangiečiai bei visokių atspalvių nuosaičiai“⁷³. M.Römeris greitai atsisakė dalyvauti šiuose antradienių susitikimuose, kuriuos laikė „pilkais“, o diskusijas – „bevaisėmis“⁷⁴. Vis rečiau lankėsi ir „ketvirtadieniuose“, kurie, jo nuomone, įstrigo mirties taške ir neteko ankstesnės reikšmės⁷⁵.

Minimu laikotarpiu pažangioji inteligentija nutolo nuo socialistų ir socialdemokratų partijų. Tuo tarpu nacionalistinė ir vis labiau konserva-

⁷⁰ M.Römerio advokatas buvo T.Vrublevskis, Akta w sprawie redaktora „Gazety Wileńskiej“ Michała Römera 1906–1909 (T.Vrublevskio rinkinys), LMAB F 155–222, p. 6; Pismo prokuratora Wileńskiej Izby Sądownej do Ministerstwa Sprawiedliwości z 16 01 1909, LVIA, f. 446, ap. 1, b. 906, p. 6; Z.Ponarski, „Adwokat Tadeusz Stanisław Wróblewski (1858–1925)“, in *Szkice z dziejów adwokatury polskiej*, Warszawa, 1976, p. 59.

⁷¹ M.Römer, *Dziennik*, t.1, p. 20; „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 130. 1910 m., kai sutuoktiniai jau kartu nebegyveno, jiems gimė duktė Celina. Oficialiai M.Römeris išsiskyrė tik prieš antrąsias vedybas 1938 m.

⁷² „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 132. Viename susitikime M.Römeris perskaitė paskaitą „Rusijos demokratizacija ir partijų evoliucija bei agrarinė reforma“, M.Römer, *Dziennik*, t. 1, p. 56.

⁷³ M.Römer, *Dziennik*, t. 1, p. 11.

⁷⁴ Ten pat, p. 25.

⁷⁵ Ten pat, p. 82. T.Vrublevskio asmenybė, M.Römerio manymu, darė neigiamą įtaką bet kokiai veiklai, ten pat, p. 92. Panašiai T.Vrublevskį vertino ir kitas „ketvirtadienių“ dalyvis M.Biržiška, M.Biržiška, „Prof. Mykolas Römeris“, p. 543. Žr. taip pat M.Sokolnicki, op. cit., p. 444 ir A.Szklennik, *Dziennik*, t. 3, LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 32, p. 109.

tyvėjanti tautinė demokratija (endekai) negalėjo tapti jai alternatyva. M.Römeris taip apibūdino to meto šios aplinkos padėtį: „Buvo susibūrę visiškai privatūs panašių, bet ir gerokai skirtingų pažiūrų žmonės. Tai buvo ta saujelė, kuri po 1905 ir 1906-ųjų, reakcijos metais, neprarado nei įsitikinimų, nei noro dirbti visuomeninį darbą, nei tikėjimo demokratiniais raidos principais“⁷⁶.

Vilniaus „krajovcų“ demokratų grupė, būdama negausi, susiskaldžiusi ir išblaškyta, negalėjo suplanuoti jokios akcijos. Aktualiausias uždavinys buvo atkurti savo spaudos organą. Demokratai retkarčiais pasisakydavo kitų laikraščių puslapiuose, bet jie visą laiką buvo įsitikinę, kad reikia atgaivinti savo laikraštį, kuris taptų juos vienijančiu centru. „Nuo 1908 metų po kelis kartus per metus gimdavo laikraščio projektas, tam buvo kviečiami susirinkimai, šiaudai išliepsnodavo ir užgesdavo bevaisėse diskusijose“⁷⁷.

Ryžtingesnių veiksmų imtasi tik 1910 metais, kai atsirado dar viena demokratus jungianti grandis – masonai. Rusijos Didžiųjų Rytų iniciatyva 1910 metais Vilniuje įkurta pirmoji ložė, pavadinta „Jedność“ („Vienybė“). Jai vadovavo Jerzis Rommas. Ložei priklausė penkių pagrindinių Vilniaus tautybių atstovai: baltarusiai, lenkai, lietuviai, rusai ir žydai⁷⁸. 1911 metų kovo 26 dieną į ložę priimtas M.Römeris taip apibūdino šios grupės tikslus ir uždavinius: „Mūsų pamatas yra brolybės, meilės, žmonių dvasios laisvės šūkiai. Tai yra humanistinė sąjunga kilniausia ir tiesiogine šio žodžio prasme. Mums rūpi, kad šie šūkiai būtų ne tik formaliai skelbiami [...], bet ir taptų žmonių bendravimo, sąžinės, veiklos ir santykių tikrove. Kad jais būtų grindžiami ir pavienių žmonių, ir įvairių grupių bei tautų santykiai“⁷⁹.

Rusijos Didieji Rytai (nuo 1913 metų Rusijos Tautų Didieji Rytai) siekė koordinuoti opozicijos grupuočių akcijas, turėdami tikslą nuversti absołiutizmą ir įvesti parlamentinę demokratinę valdymo sistemą. Planuota sukurti federacinę valstybę: tautinių valstijų arba respublikų sąjungą. Šios idėjos veikė pažangiosios Vilniaus inteligentijos sąmonę, nes jie, kaip

⁷⁶ M.Römer, *Dziennik*, t. 3, p. 62.

⁷⁷ Ten pat, t. 1, p. 132.

⁷⁸ J.Sawicki, „Z dziejów wolnomularstwa w Wilnie“, *Studia i Materiały WSP*, Olsztyn, nr. 58, 1994, p. 204.

⁷⁹ M.Römer, *Dziennik*, t. 1, p. 72; ten pat, t. 4, p. 403.

ir rusų inteligentija, buvo nusivylę 1905 metų revoliucija. Negalint legaliai įgyvendinti šių tikslų ir „laisvės, lygybės, brolybės“ šūkių, kilo poreikis kurti uždaras organizacijas. Tokio poreikio mastą rodo intensyvus šių organizacijų augimas: 1911 metų rugsėjo mėnesį ložei „Jedność“ („Vienybė“) jau priklausė 14 narių ir ji suskilo į dvi dalis: atsiskyrė ložė „Litwa“ („Lietuva“), kuriai ėmė vadovauti M.Römeris⁸⁰.

Masonų organizacija buvo iš esmės skirta „bendravimui ir pasikeitimui nuotaikomis“, bet ložių iniciatyva bei nurodymais buvo veikiama ir plačiau. Tai gerokai pagyvino pažangiosios Vilniaus inteligentijos veiklą. Tad būtent todėl 1911 metais M.Römeris atnaujino savo *Dienoraštį*, kurio ištisi puslapiai smulkiai prirašyti kasdieninių ataskaitų.

Masonų atsiradimas paspartino demokratų spaudos organo kūrimą. Be to, 1911 metų birželį susijungė *Kurier Wileński (Vilniaus kurjeris)* ir *Goniec Codzienny (Kasdieninis pasiuntinys)* ir buvo įkurtas vienas laikraštis, pavadintas *Kurier Wileński*. Tai reiškė, kad Vilniuje tautiniai demokratai ir konservatoriai „sutelkė jėgas“ ir smarkiai suvienodino pozicijas⁸¹. M.Römeris *Dienoraštyje* rašė: „*Kurjerio* ir *Pasiuntinio* susijungimas tiesia kelią pažangaus laikraščio įkūrimui. Atsvara klerikalų blokui turi būti laisvės blokas“⁸².

Nuo 1911 metų lapkričio 12/25 dienos iki 1915 metų rugpjūčio 29/ rugsėjo 11 dienos ejęs *Przegląd Wileński* buvo laikraščio *Gazeta Wileńska* tąsa ir taip pat pirmiausia skelbė krašto nusistatymą bei propagavo istorinės Lietuvos autonomijos idėją⁸³.

Šis savaitraštis buvo skirtas pirmiausia inteligentijai, todėl demokratams iškilo poreikis leisti dienraštį platesniam skaitytojų ratui. Prieš rinkimus į IV Dūmą Vilniaus demokratų grupuotės, antroje miesto kurijoje kandidatu į deputatus iškėlusios B.Krzyżanowskį, pradėjo leisti agitacinį dienraštį *Głos Wileński (Vilniaus balsas)*. Dėl didelio šio laikraščio populiarumo kilo mintis leisti jį ir po rinkimų. Bet to padaryti nepavyko, ir

⁸⁰ J.Sawicki, op. cit., p. 205.

⁸¹ J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 73; J.Jurkiewicz, „Demokraci wileńscy“, p. 168.

⁸² M.Römer, *Dziennik*, t. 1, p. 124.

⁸³ Plačiau apie žurnalo įkūrimo peripetijas ir jo raidos etapus žr. J.Sawicki, „Przegląd Wileński w latach 1911–1915“, d. 1, *Zapiski Historyczne*, t. 59, 1994, sąs. 4, p. 41–56; d. 2, t. 60, 1995, sąs. 1, p. 39–62.

demokratų dienraštis, apie kurį būtų būręsi *Przegląd Wileński* skaitytojai („pšegliondovcai“), nebuvo įkurtas⁸⁴.

B.Krzyżanowskiui pralaimėjus rinkimuose, pablogėjus tarptautinei padėčiai ir Galicijoje sustiprėjus nepriklausomybės judėjimui, „pšegliondovcai“ autonominę orientaciją pakeitė nepriklausomybine. 1913 metų vasario mėnesį W.Abramowicziaus iniciatyva buvo įkurta Lenkų demokratų sąjunga, kuri, M.Römeriui tarpininkaujant, pasiūlė lietuvių demokratų grupuotėms pradėti diskusiją dėl orientacijos. Šie pokalbiai pozicijų nesuartino. Lietuvių pusė nematė alternatyvos autonomijai ir labai įitariai žiūrėjo į lenkų veiklą⁸⁵.

Todėl „pšegliondovcai“ W.Abramowiczius, B.Krzyżanowskis, Z.Nagrodzki, S.Budnas, Janas Piłsudskis nebematė prasmės likti Rusijos Tautų Didžiųjų Rytų ložėje. 1913 metų gegužės mėnesį jie paliko „cechus“ ir iškart įkūrė Varšuvai pavaldžią lenkų ložę, regis, pavadintą „Wierny Litwin“ („Ištikimasis lietuvis“)⁸⁶.

1912 metų lapkričio 21 dieną išleistas pirmasis laikraščio *Kurier Krajowy* (*Krašto kurjeris*) numeris atskleidė Vilniaus demokratų aplinkoje atsirandantį pažiūrų skirtumą. *Przegląd Wileński* jį iškart pasveikino kaip „bendradarbį“, bet greitai tarp laikraščių atsirado ryškių prieštaravimų. M.Römeris, tada netikėjęs galimybe atsiskirti nuo Rusijos, atsakė glaudžiau bendradarbiauti su laikraščiu *Przegląd* ir pasirinko *Kurjerį*, apkaltinęs „pšegliondovcus“ nacionalizmu ir posūkiu į dešinę⁸⁷. Jis kartu su Aleksandru Zasztowtu, Zenonu Kuncewicziumi ir redaktoriumi Józefu Mańkowskiu buvo išrinktas į *Kurjerio* redakcinę kolegiją ir nuo to laiko aktyviai jame bendradarbiavo: ne tik rašė, bet ir rėmė finansiškai⁸⁸.

Tikras laikraščio *Kurier Krajowy* įkūrimo iniciatorius buvo pirmojo numerio programinio straipsnio autorius Antonas Luckevičius. Bet jis norė-

⁸⁴ J.Sawicki, „Przegląd Wileński“, d. 1, p. 49.

⁸⁵ M.Römer, *Dziennik*, t. 3, p. 40. Šiuose pokalbiuose lenkų pusei atstovavo W. ir L.Abramowicziai, B.Krzyżanowskis, M.Römeris, Józefas Mańkowski, Stanisławas Bagiński, Janas Boguszewskis, lietuvių – M.Biržiška, Steponas Kairys, Augustinas Janulaitis, Andrius Bulota, Jonas Vileišis, Jurgis Šaulys, Stasys Šilingas, Antanas Žmuidzinavičius.

⁸⁶ J.Sawicki, „Z dziejów wolnomularstwa w Wilnie“, p. 206. Žr. taip pat L.Chajn, *Polskie wolnomularstwo 1920–1938*, Warszawa, 1984, p. 105.

⁸⁷ M.Römer, *Dziennik*, t. 3, p. 62.

⁸⁸ Ten pat, p. 75, 133, 267. Pagrindinės M.Römerio pajamos buvo iš motinos gaunamas atlyginimas už jos finansinių reikalų tvarkymą (pvz., pardavė mišką Vileikos apskrityje), „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 130.

jo likti nuošalyje ir atsisakė vadovauti leidiniui⁸⁹. Laikraštis skelbė ne tik „pasyvaus kultūrinio krašto tautų bendravimo, bet ir aktyvaus visų tautybių demokratų bendradarbiavimo principą“⁹⁰.

Bet pamažu, baltarusių tautinio judėjimo veikiamas, *Kurier Krajowy* pradėjo raginti „lenkus išsižadėti savo poreikių ir interesų, kažkaip nesavanaudiškai aukotis dėl lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių“⁹¹. Tai, žinoma, negalėjo tenkinti nei „pšegliondovcu“⁹², nei M.Römerio. Šio laikraščio nerėmė platesni skaitytojų sluoksniai ir jis ilgainiui, vaikydamasis sensacijų, pradėjo darytis bulvariniu. M.Römeris, publicistiką laikęs ne amatu, o idėjų ir įsitikinimų raiškos būdu⁹³, 1914 metų pradžioje nutarė pasitraukti iš *Kurjerio* redakcinės kolegijos⁹⁴.

Toliau skelbdamas Lietuvos ir Baltarusijos žemių autonomijos idėją, M.Römeris ryžosi atkurti Vilniuje Autonomininkų–federalistų sąjungą. 1914 metų vasario 26 dieną tokia organizacija, kaip visos Rusijos sąjungos sudėtinė dalis, buvo įkurta. Svarbiausias jos uždavinys buvo skelbti krašto autonomijos idėją⁹⁵. Buvo sustiprinta ir Rusijos Tautų Didžiųjų Rytų Vilniaus atšaka. 1914 metų spalio mėnesį įkurta dar viena ložė, pavadinta „Białorus“ („Baltarusija“). Be trijų ložių Vilniuje, dar veikė ložės Minske ir Vitebske. Buvo nesėkmingai bandyta įkurti dar vieną ložę Šiauliuose. Siekta sudaryti septynis cechus, nes tik tada būtų buvę galima stengtis sukurti atskirą nuo Rusijos Tautų Didžiųjų Rytų organizaciją ir tuo pareikšti savo norą atsiskirti nuo Peterburgo⁹⁶.

⁸⁹ M.Römer, *Dziennik*, t. 3, p. 61; ten pat, t. 2, p. 450.

⁹⁰ Ten pat, t. 2, p. 478.

⁹¹ Ten pat, t. 3, p. 91. Žr. taip pat J.Jurkiewicz, „Demokraci wileńscy“, p. 170–171; J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 76–77.

⁹² „Wpływy postronne“, *Przegląd Wileński* (toliau – PW), 1913 06 08/21, nr. 22–23.

⁹³ M.Römer, *Dziennik*, t. 2, p. 42.

⁹⁴ Ten pat, t. 4, p. 389.

⁹⁵ Ten pat, t. 4, p. 21. Į šią organizaciją įstojo lenkai M.Römeris, Bolesławas Stadziewiczzius, Jerzys Jankowskis, Juliuszas Sumorokas, Kazimierz Ostachiewiczzius, rusai Ivanas Krasakovskis, Mochovas, lietuviai Andrius Bulota, Stasys Šilingas, Augustinas Janulaitis, Jonas Vileišis, Jurgis Šaulys, žydai Josifas Černichovas, Čarnas, Cemachas Šabadas, Rozentalis.

⁹⁶ J. Sawicki, „Z dziejów wolnomularstwa w Wilnie“, p. 207. Žr. taip pat Z.Solak, „Mi chał Römer i masoneria wileńska (1911–1915) w świetle jego ‘Dziennika’“, *Studia bio-bibliograficzne*, Kraków, 1995, p. 252. Apie bandymą įkurti ložę Šiauliuose žr. Z.Toliušis, *Lietuvos masonai*, LMAB F29–1232, p. 5.

Be politinės ir publicistinės veiklos, vertas dėmesio M.Römerio bendradarbiavimas su visuomeninėmis ir kultūrinėmis organizacijomis, kurios Vilniuje po revoliucijos tarpte tarpo ir buvo sąlygiškai laisvos. Minimam laikotarpiu susikūrė daug švietimo, mokslo draugijų, profsąjungų, labdaros organizacijų, todėl Vilnius tapo Lietuvos ir Baltarusijos žemių kultūros sostine⁹⁷.

Daugiausia dėmesio nusipelnė 1907 metais Vilniuje įkurta Mokslo bičiulių draugija⁹⁸. Po daugelio prievartinės neveiklos metų tai buvo pirma lenkų mokslo organizacija, todėl prieš Pirmąjį pasaulinį karą ji dar nepajėgė tapti svarbiu mokslo centru. Nors jos leidybos pradžia buvo kukli (penki metrašcio *Rocznik* tomiai), būtent tada padėti pagrindai būsimam šios institucijos klestėjimui. M.Römeris 1908 metais buvo priimtas į šią draugiją kaip lietuvių atgimimo sąjūdžio tyrėjas ir studijos *Litwa* autorius⁹⁹. 1911 metais kartu su Mykolu Brenšteinu (Michał Brensztejn), Wacławu Studnickiu ir Józefu Hłaska jis priklausė metrašcio redakcinei kolegijai¹⁰⁰. Aktyviai skaitė draugijos organizuojamas paskaitas¹⁰¹, o viename metrašcio numeryje paskelbė archyvinį dokumentą iš ekonomikos¹⁰². Vėliau gilinosi į ekonomikos problemas, kurioms, jo nuomone, draugija skyrė per mažai dėmesio.

Ekonomika M.Römeris susidomėjo dar studijuodamas Paryžiuje. Vėliau šia tema paskelbė nemažai straipsnių laikraščio *Gazeta Wileńska*¹⁰³.

⁹⁷ M.Brensztejn, *Informator o towarzystwach na Litwie i Rusi Białej*, Wilno, 1914.

⁹⁸ Apie Mokslo bičiulių draugiją žr. L.Żytkowicz, „Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1940“, in *Z dziejów nauki polskiej*, Toruń, 1975, p. 49–76; R.Jurkowski, „Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1939. Przyczynek do życia kulturalnego Wilna“, *Zapiski Historyczne*, t. 51, 1986, sąs. 4, p. 113–135; R.Jurkowski, „Życie kulturalne Wilna w l. 1899–1914“, *Zapiski Historyczne*, t. 55, 1990, sąs. 1, p. 59–88; I.Petrauskienė, „Vilniaus mokslo bičiulių draugija (1907–1941)“, *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, t. 4: *Mokslo draugijos Lietuvoje*, Vilnius, 1979, p. 76–142.

⁹⁹ Spisy członków TPN za lata 1907–1911, LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 6, p. 15; ten pat, ap. 16, b. 7, p. 50; *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk* (toliau – RTPN), t. 2, 1908, p. 143.

¹⁰⁰ M.Römer, *Dziennik*, t. 1, p. 5, 20.

¹⁰¹ R.Jurkowski, „Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk“, p. 121, 34 išnaša.

¹⁰² M.Römer, „Instruktarz czynności ekonomicznych dla Im. Pana Ekonomy Abelskiego do natury dóbr w opisanu i praktyce uregulowany ex anno 1781-o a die 23 apr.“, RTPN, t. 2, 1908, p. 69–94.

¹⁰³ M.Römer, „Sprawa agrarna w Rosji i u nas“, *GW*, 1906 03 16/29 – 03 19/04 01, nr. 25–28; M.Römer, „Próbka wartości „statystyki“ rządowej u nas“, *GW*, 1906 06 18/07 01, nr. 75; Umsza [M.Römer], „Upadek gospodarki rybnej w kraju“, *GW*, 1906 06 20/07 03, nr. 76; [M.Römer], „Okrucieństwo programu agrarnego rządu“, *GW*, 1906 06 24/07 07, nr. 80.

Laikraštyje *Przegląd Wileński* analizavo krašto pramonę ir teigė, kad Lietuvos ir Baltarusijos žemės šioje srityje atsilikusios¹⁰⁴. Rėmė visus bandymus kooperuotis. Priklausė Kooperacijos rėmimo bei Namų pramonės ir tautodailės rėmimo draugijoms, domėjosi „kiekviena rimtesne kolektyvine ekonomine krašto veikla“¹⁰⁵. 1914 metais kaip Mokslo bičiulių draugijos atstovas dalyvavo Rusijos eksporto rūmų regioniniame suvažiavime¹⁰⁶. Šio suvažiavimo Miškų sekcijos darbo ataskaitą išspausdino žurnale *Przegląd Handlowo-Przemysłowy*¹⁰⁷. M.Römeris su Sewerynu Ludkiewicziumi, Mykolu Biržiška ir redaktoriumi Bolesławu Stadzewicziumi sudarė šio žurnalo redakcinę kolegiją¹⁰⁸. Su Bębnowskiu ir Jurgiu Šauliu kūrė Mokslo bičiulių draugijos ekonomikos ir statistikos sekciją, bet kilus karui sekcija veiklos neišplėtojo¹⁰⁹.

Tais pačiais 1907 metais įkurta Lietuvių mokslo draugija buvo kolektyvinis Mokslo bičiulių draugijos narys¹¹⁰. Tai, kad M.Römeris priklausė abiem draugijoms, nebuvo išimtis, nes jų abiejų nariai dar buvo Józefas Trzebiński, Stefanas Okuliczius, Euzebijus Łopaciński ir Stanislovas Narutavičius (Stanisław Narutowicz)¹¹¹. Lietuvių mokslo draugijoje M.Römeris bendradarbiavo su jos pirmininku lietuvių atgimimo patriarchu Jonu Basanavičiumi. 1908 metų metiniame ataskaitiniame draugijos posėdyje M.Römeris perskaitė paskaitą apie Antano Strazdo (1760–1833) gyvenimi-

¹⁰⁴ M.Römer, „Nasz przemysł“, *PW*, 1912 01 13/26, nr. 3.

¹⁰⁵ M.Römer, *Dziennik*, t. 2, p. 107, 198, 462, 492, t. 3, p. 126. Apie Kooperacijos rėmimo draugijos veiklą žr. J.Zmitrowicz, *Wspomnienia*, ZNO, nr. 15, 350 II, p. 131–132.

¹⁰⁶ M.Römer, *Dziennik*, t. 4, p. 40.

¹⁰⁷ M.Römer, „Sprawozdanie z Wileńskiego Zjazdu Rejonowego w sprawie rewizji traktatu handlowego z Niemcami. Sekcja leśna“, *Przegląd Handlowo-Przemysłowy* (toliau – *PH-P*), 1914, nr. 1(2).

¹⁰⁸ M.Römer, *Dziennik*, t. 3, p. 325, 350, t. 4, p. 125. Kiti M.Römerio straipsniai šiame žurnale: „O gospodarce krajowej“, *PH-P*, 1913, nr. 1, p. 1–7; „Pieniądze“, *PH-P*, 1914, nr. 1(2).

¹⁰⁹ M.Römer, *Dziennik*, t. 4, p. 20, 40, 85, 93, 356; I. Petrauskienė, op. cit., p. 85–86; R.Jurkowski, „Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk“, p. 122–123.

¹¹⁰ LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 6, p. 10–11; R.Jurkowski, „Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk“, p. 115, 11 išnaša. Apie šios draugijos veiklą žr. J.Jurginis, „Lietuvių mokslo draugija“, *Iš Lietuvos kultūros istorijos*, t. 8: *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, Vilnius, 1975, p. 37–118.

¹¹¹ I.Petrauskienė, op. cit., p. 138.

mą ir kūrybą, o J. Basanavičius pristatė anksčiau neskelbtus šio poeto kūrinčius¹¹². M. Römeris tęsė lietuvių atgimimo studijas ir šia tema žurnale *Świat Słowiański* paskelbė išsamią studiją „Litwini w Prusiech Książęcych“ („Lietuviai Prūsijos kunigaikštystėje“)¹¹³.

M. Römeriui tikriausiai buvo nelengva priklausyti abiem šioms draugijoms, – jis abiem joms prikišo nacionalizmą: Mokslo bičiulių draugijai – lenkų, o Lietuvių mokslo draugijai – lietuvių¹¹⁴.

M. Römeris ypač vertino savo narystę Lietuvių dailės draugijoje, nes tai, jo manymu, „buvo gyva, aktyvi institucija, kur nuolat virė darbas, be galo naudingas lietuvių tautos ir krašto kultūros plėtotei“¹¹⁵. Ši draugija, įkurta tais pačiais 1907 metais, buvo susijusi su Paryžiaus „Lithuania“, – abiejų jų branduolį sudarė tie patys žmonės¹¹⁶. M. Römeris, būdamas draugijos valdybos narys, dalyvavo visuose jos renginiuose: leidžiant albumą *Lietuvos kryžiai*, kasmet rengiant lietuvių dailės parodas, – viena jų buvo skirta Mikalojaus Konstantino Čiurlionio darbams¹¹⁷. Per 1912 metų parodą išryškėjo nacionalistinės tendencijos ir kilo konfliktas, dėl kurio M. Römerio neperrinko į valdybą naujai kadencijai¹¹⁸.

Vilniaus dailės draugijoje, kuriai vadovavo Piešimo mokyklos vadovas dailininkas Ivanas Rybakovas, telkėsi visų tautybių krašto menininkai: baltarusiai, lenkai, lietuviai, žydai ir rusai. Įvairių tautybių bendras darbas lėmė M. Römerio apsisprendimą tapti draugijos ir jos valdybos nariu¹¹⁹. O lietuvių draugija „Rūta“ ir Baltarusių klubas, vienijantys smul-

¹¹² 1908 07 16 M. Römerio laiškas J. Tumui-Vaižgantui, VUB F 1–545, p. 230; M. Biržiška, „Prof. Mykolas Römeris“, p. 542, J. Jurginis, op. cit., p. 48.

¹¹³ M. Römer, „Litwini w Prusiech Książęcych“, *Świat Słowiański*, t. 2, metr. 7, 1911, p. 197–217, 316–337, 375–385; „Mykolas Römerio autobiografija“, p. 134–135.

¹¹⁴ M. Römer, *Dziennik*, t. 2, p. 6, 211.

¹¹⁵ Ten pat, t. 3, p. 31.

¹¹⁶ M. Biržiška, „Prof. Mykolas Römeris“, p. 538; J. Umbrasas, E. Kunčiuvienė, *Lietuvių dailininkų organizacijos 1900–1940*, Vilnius, 1980, p. 12.

¹¹⁷ M. Römer, *Dziennik*, t. 1, p. 79, 93, t. 2, p. 255; *Lietuvių kryžiai*, Vilnius, 1912.

¹¹⁸ Petras Rimša eksponavo skulptūrą „Kova“, kur Vytis nugali Erelį. Tai įžeidė lenkų tautinius jausmus. M. Römeris pareiškė išeinąs iš Lietuvių dailės draugijos valdybos. Viešosios nuomonės spaudžiamas, „kūrinio“ autorius nusileido ir kirvuku sukapojo skulptūrą. Tada M. Römeris nusprendė likti valdyboje, M. Römer, *Dziennik*, t. 2, p. 270, t. 3, p. 58; P. Łossowski, op. cit., p. 56; H. Wisner, op. cit., p. 125.

¹¹⁹ M. Römer, *Dziennik*, t. 3, p. 253; t. 4., p. 83, 99.

kiuosius tarnautojus ir neturtinguosius miestiečius, M.Römerį traukė savo demokratizmu ir liaudiškumu¹²⁰.

Reikia paminėti ir tai, kad M.Römeris palaikė ryšius su Ferdynandu Ruszczycu, žymia XX amžiaus pradžios Vilniaus figūra. Jiedu abu bendradarbiavo savaitraštyje *Tygodnik Wileński* ir etnografijos parodoje¹²¹. M.Römeris lankydavosi garsiuosiuose „pirmadieniuose“¹²².

Be viso kito, M.Römeriui rūpėjo ir krašto švietimo problemos. Jis priklaušė neturtingo besimokančio lietuvių jaunimo šalpos draugijos „Žiburėlis“ valdybai. Savo *Dienoraštyje* rašė: „Veikla šioje draugijoje yra vienas iš svarbiausių ir man brangiausių darbų“¹²³. Kita organizacija – Švietimo draugija – vienijo baltarusius, lenkus, lietuvius, žydus ir vietos rusus. M.Römeris rašė: „Didžiausias jos privalumas – ne tautinė, o grynai kultūrinė pozicija“. Taigi suprantamas M.Römerio dalyvavimas draugijos kontrolės taryboje¹²⁴.

M.Römeris skaitė daug paskaitų pažangiajam lenkų jaunimui. Daugiausia kalbėjo apie Lietuvos ir Baltarusijos žemių tautines problemas, nes manė, kad „šis jaunimas gyvena ir bręsta krašte, apie kurio padėtį beveik nieko nežino“¹²⁵.

3. Karų ir revoliucijų kūryje

Prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas sukėlė rimtų permainų Vilniaus politinėje arenoje. Nelaukta įvykių eiga pirmiausia sujaukė Lietuvos ir Baltarusijos žemių lenkiškosios visuomenės politines pažiūras¹²⁶. Jau pačioje

¹²⁰ Draugijos „Rūta“ narių sąrašas, LMAB F 244–6, p. 102; M.Römer, *Dziennik*, t. 1, p. 37, 129; ten pat, t. 3, p. 86.

¹²¹ F.Ruszczyc, *Dziennik*, wybór, układ, opracowanie i wstęp Edward Ruszczyc, d. 1: *Ku Wilnu 1894–1918*, Warszawa, 1994, p. 245; M.Römer, *Dziennik*, t. 1, p. 55, 63. Viena savaitraščio *Tygodnik Wileński* numeryje (nr. 10, 1911 03 6/19) yra du M.Römerio straipsniai: „Uwłaszczenie włościan“ ir „Prasa periodyczna w Wilnie w r. 1905–1911. Szkic statystyczny“.

¹²² F.Ruszczyc, op. cit., p. 243.

¹²³ M.Römer, *Dziennik*, t. 2, p. 254. Žr. taip pat t. 1, p. 67; ten pat, t. 3, p. 238.

¹²⁴ Ten pat, t. 1, p. 60; ten pat, t. 2, p. 102.

¹²⁵ Ten pat, t. 1, p. 64. Žr. taip pat p. 71; ten pat, t. 28, p. 92, 96, 97; „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 135.

¹²⁶ J.Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej*, p. 102, 103, 105.